

INGLIZ VA O‘ZBEK HARBIY TERMINOLOGIYASINING RIVOJLANISHI VA ULARNI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Nosirova Muborak Xaitbayevna

Qo‘qon Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Elektron pochta: muborak.nosirova@list.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida harbiy terminologiyaning shakllanish mexanizmlari, xususan ularning tarixiy rivoji, so‘z yasash jarayonlari hamda ikki til o‘rtasida yuzaga keladigan tarjima muammolari o‘rganiladi. Zamonaviy harbiy jargonning turli terminlarini tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot harbiy tuzilmalar ichida ham, ular o‘rtasida ham aniq va ravon muloqotni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan tarjima aniqligini oshirishga xizmat qiluvchi samarali strategiyalarni taklif qiladi. Tadqiqot tarjima jarayonida qiyinchiliklar tug‘diradigan lingvistik, madaniy va struktur farqlarni yoritib, ushbu omillar harbiy terminologiyaning talqin qilinishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini izohlaydi. Shuningdek, maqolada amaliy harbiy jarayonlarda kommunikatsiyani yaxshilashga doir amaliy takliflar ham beriladi.

Kalit so‘zlar: affiksatsiya, qisqartmalar, neologizmlar, lingvistik tahlil, harbiy terminologiya, so‘z yasalishi, tarjima

Аннотация. В данной статье рассматриваются механизмы формирования военной терминологии в английском и узбекском языках, в частности их историческое развитие, процессы словообразования, а также переводческие проблемы, возникающие при сопоставлении терминов двух языков. Анализируя различные термины современного военного жаргона, исследование предлагает эффективные стратегии, направленные на повышение точности перевода, что необходимо для обеспечения четкой и ясной коммуникации как внутри военных структур, так и между ними. В работе освещаются лингвистические, культурные и структурные различия, создающие сложности в процессе перевода, и объясняется, как эти факторы влияют на интерпретацию военной терминологии. Кроме того, в статье представлены практические рекомендации по улучшению коммуникации в условиях реальных военных операций.

Ключевые слова: аффиксация, сокращения, неологизмы, лингвистический анализ, военная терминология, словообразование, перевод.

Abstract. This article examines the mechanisms underlying the formation of military terminology in English and Uzbek languages, focusing in particular on their historical development, word-formation processes, and the translation challenges that arise when

comparing terminology across the two languages. By analyzing a range of terms from contemporary military jargon, the study proposes effective strategies aimed at improving translation accuracy, which is essential for ensuring clear and coherent communication both within and between military structures. The research highlights the linguistic, cultural, and structural differences that create difficulties in the translation process and explains how these factors influence the interpretation of military terminology. Additionally, the article offers practical recommendations for enhancing communication in real military operational contexts.

Keywords: *affixation, abbreviations, neologisms, linguistic analysis, military terminology, word formation, translation.*

Harbiy tilning rivojlanishi urush olib borish jarayonidagi tarixiy va texnologik taraqqiyotlar ta'sirida sezilarli darajada shakllangan. Samarali muloqot nafaqat harbiy tashkilotlarning o'z ichida, balki xalqaro harbiy guruhlar o'rtasida ham nihoyatda muhim bo'lib, u ko'pincha yuqori darajada ixtisoslashgan tilga tayanadi. Bowyer (2004) ta'kidlaganidek, aniq harbiy terminologiya operativ rejalashtirish va yetakchilikni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy omillaridan biridir. O'zbek va ingliz harbiy terminologiyasi geopolitik, taktik va texnologik muhitdagi o'zgarishlarga moslashish maqsadida rivojlanib borgan. Biroq ushbu tushunchalarni ikki til o'rtasida tarjima qilish strukturaviy, madaniy va konseptual farqlar tufayli sezilarli qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillarida harbiy terminlarning qanday shakllanishini, shuningdek, ularni tarjima qilish jarayonida duch kelinadigan muammolarni o'rganishdan iborat. Bundan tashqari, zamonaviy texnologik rivojlanishning harbiy leksikaga ko'rsatadigan ta'siri va ushbu o'zgarishlarning terminologiya shakllanishiga qanday ta'sir etishi ham tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi zamonaviy harbiy adabiyotlardan olingan harbiy terminologiya birliklarini sifat jihatidan tahlil qilishga asoslanadi. Manbalar tarkibiga Bowyerning Dictionary of Military Terms (2004) kabi maxsus lug'atlar, ilmiy maqolalar hamda mudofaa sohasi bilan bog'liq axborot materiallari kiradi. Tadqiqot yondashuvi qisqartmalar, qo'shma so'zlar va affiksatsiya kabi turli so'z yasalihi jarayonlariga e'tibor qaratgan holda, tilshunoslikning qiyosiy tahliliga tayanadi. Bundan tashqari, tadqiqot tarjima markazli yondashuvni qo'llab, harbiy terminlarning maqsadli tilga qanday tarjima qilinishini baholaydi, qo'llaniladigan umumiy tarjima strategiyalarini aniqlaydi hamda tarjima amaliyotida aniqlik va ekvivalentlikka oid muammolarni ko'rib chiqadi.

Ingliz harbiy lug'atining shakllanishida tarixiy omillar, xususan lotin va fransuz tillarining ta'siri, ayniqsa Norman bosqinidan keyin, muhim rol o'ynagan. Masalan, colonel va navy (fransuzcha navie) kabi atamalar fransuz tilidan kirgan bo'lsa, armor va disciplina kabi so'zlar lotin tilidan olingan bo'lib, ingliz harbiy leksikoniga boy tarixiy zamin yaratadi. Shuningdek, zamonaviy texnologik rivojlanish smart bomb, laser-guided missile va AI-assisted targeting kabi hozirgi terminlarda o'z aksini topgan. Bunga qarama-qarshi ravishda, o'zbek harbiy terminologiyasi sovet davri davomida rus tili ta'siri ostida sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Mustaqillik qo'lga kiritilgach, turkiy ildizli terminologiyani ko'proq qo'llashga asta-sekin o'tish kuzatildi, biroq xalqaro o'zlashma terminlar hamon harbiy tilda faol uchrab turadi. Ahunbabayeva va Yunusova (2022) ushbu jarayonning muhim jihatlaridan biri sifatida harbiy unvonlar va texnik atamalarni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish bilan bog'liq o'zgarishlarni ta'kidlaydi. O'zbek harbiy terminologiyasini to'liq tushunish uchun uning tarixiy rivojlanishini inobatga olish zarur. Harbiy terminlarning shakllanishi tilning o'zi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, qadimgi odamlar muloqot qila boshlagan davrdan boshlab ov qilish va himoyalani uchun qurollar, usullar va strategiyalarga nom berish ehtiyoji tug'ilgan. Bu jarayon o'zbek tilida ham kuzatiladi. O'zbek harbiy terminologiyasining sezilarli ravnaqi XIV asrdan boshlangan bo'lib, vaqt o'tishi bilan til mo'g'ul, arab va fors tillari ta'sirini qabul qilgan va bu harbiy leksikani yanada boyitgan. Harbiy strategiya, taktika va qurollarga oid terminlar asrlar davomida faol qo'llanib kelgan va moslashtirilgan bo'lib, til va harbiy amaliyotlarning dinamik xususiyatini aks ettiradi. So'z yasali shi jarayonlariga kelsak, tadqiqot affiksatsiya, qo'shma so'zlar va qisqartmalar harbiy terminologiyani shakllantirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Masalan, ingliz tilidagi gunner termini gun va -er qo'shimchasidan tashkil topgan bo'lib, o'zbek tilida to'pchi tarzida tarjima qilinadi; bu yerda -chi qo'shimchasi harakatni bajaruvchi shaxsni bildiradi. Xuddi shu tarzda, counterattack (counter- + attack) o'zbekchada qarshi hujum deb ifodalanadi, bu esa prefikslarning so'z ma'nosini o'zgartirishdagi rolini namoyon etadi. Ingliz tili qo'shma so'z yasash orqali yangi harbiy terminlarni ko'p hollarda yaratadi: masalan, airstrike o'zbek tiliga havo zarbasi deb tarjima qilinadi, bu esa so'zma-so'z "uchishga qodir qiruvchi havo kemasi" degan ma'noni anglatadi. Ingliz tilidagi harbiy qisqartmalar va akronimlarni o'zbek tiliga tarjima qilish uchun har ikki tilning lingvistik tuzilishini hamda terminlarning qo'llanish kontekstini chuqur tushunish talab qilinadi. DoD (Department of Defense) va NATO (North Atlantic Treaty Organization) kabi qisqartmalar har ikkala tilda ham tez-tez uchrasa-da, ularning tuzilishi va madaniy ko'rinishi farqlidir. Masalan, DoD o'zbek tilida "Mudofaa vazirligi" tarzida ochib beriladi, NATO esa "Shimoliy Atlantika davlatlari tashkiloti" sifatida tarjima qilinadi.

Quyida inglizcha harbiy qisqartmalar va akronimlarning o‘zbekcha tarjimalari jamlangan jadval taqdim etiladi.

English Abbreviation	Full Form in English	Uzbek Translation
ROE	Rules of Engagement	Jangovar harakatlar qoidolari
KIA	Killed in Action	Jangda halok bo‘lgan
MIA	Missing in Action	Jangda bedarak yo‘qolgan
COIN	Counterinsurgency	Qo‘zg‘olonga qarshi operatsiya
ATO	Anti-Terrorist Operation	Terrorizmga qarshi amaliyot
ISR	Intelligence, Surveillance, Reconnaissance	Razvedka, kuzatuv va razvedka yig‘ish
NBC	Nuclear, Biological, Chemical	Yadro, biologik va kimyoviy (tahdidlar)
BDA	Battle Damage Assessment	Jang natijasida yetgan zarar bahosi
TOC	Tactical Operations Center	Taktik operatsiyalar markazi
HQ	Headquarters	Shtab
JTAC	Joint Terminal Attack Controller	Qo‘shma yakuniy hujum boshqaruvchisi
CAS	Close Air Support	Yaqindan havo yordami
ETA	Estimated Time of Arrival	Yetib kelish taxminiy vaqti
NVG	Night Vision Goggles	Tun ko‘rish ko‘zoynaklari
SAR	Search and Rescue	Qidiruv va qutqaruv
SOF	Special Operations Forces	Maxsus operatsiyalar kuchlari
C2	Command and Control	Boshqaruv va nazorat
AO	Area of Operations	Operatsiya hududi
MP	Military Police	Harbiy politsiya
PX	Post Exchange	Harbiy savdo do‘koni / harbiy bozor

Yangi harbiy terminologiyaning paydo bo'lishi texnologik rivojlanish hamda harbiy mojarolar strategiyasining o'zgarib borayotgan tabiati — xususan avtonom dronlardan foydalanish, gibrud urush va kiber urush kabi omillar bilan bevosita bog'liq. Ushbu yangi yaratilgan terminlar ko'pincha tarjimada muammolar tug'diradi, ayniqsa mavjud terminologiya yangi texnologik yoki strategik tushunchalarni to'liq aks ettira olmaydigan holatlarda. Ingliz va o'zbek tillari ushbu o'zgarishlarga mos ravishda rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, yangi atamalarni yaratish va ularni tilga singdirish borasida ikki tilning yondashuvlari sezilarli darajada farqlanishi mumkin. Masalan, cyber defense atamasi o'zbek tiliga bevosita kiber himoya tarzida tarjima qilinadi, ya'ni "cyber" va "defense" so'zlarining to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti qo'llanadi. Biroq harbiy kontekstda ushbu tushunchaning mazmunini aniq yetkazish uchun qo'shimcha izoh yoki aniqlik talab qilinishi mumkin, bu esa ma'no ravshanligi va muloqot samaradorligini ta'minlaydi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga harbiy terminlarni tarjima qilish bir qator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Avvalo, ikki til o'rtasida sezilarli strukturaviy farqlar mavjud. Ingliz tili odatda ixcham, qisqa terminlarni afzal ko'rgan holda, o'zbek tili ko'proq kengaytirilgan va batafsil ifodalardan foydalanadi. Bu esa o'zbekcha tarjimalarning uzunroq va murakkabroq bo'lib qolishiga olib kelishi mumkin, natijada aniqlik va lo'ndalik pasayadi. L.L. Nelyubin (1981) ta'kidlaganidek, bunday holatlarda harbiy kontekstni sinchkovlik bilan hisobga olish, asl ma'noni saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, madaniy va konseptual farqlar ham tarjimani murakkablashtiradi. Masalan, First Lieutenant yoki Warrant Officer kabi ayrim harbiy unvon va lavozimlarning o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti mavjud emas. Bunday terminlar ko'pincha tavsifiy tarjima yoki transliteratsiyani talab qiladi, bu esa ba'zan noto'g'ri talqin yoki muloqotda tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ko'plab o'zbek harbiy terminlari ma'lum tarixiy va madaniy kontekstlarga chuqur singib ketgan bo'lib, bu holat ushbu terminlarni qo'llash yoki tarjima qilishda madaniy asoslarni chuqur tushunishni zarur qiladi.

Uchinchidan, polisemiya (bir so'zning bir nechta ma'noga ega bo'lishi) va gomoniya (talaffuzi yoki yozilishi bir xil, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlar) bilan bog'liq murakkabliklar ingliz tilidagi harbiy terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi. Tarjimonlar ushbu hodisalarga e'tiborli bo'lishlari zarur, chunki ular potensial noaniqliklarni to'g'ri boshqarish imkonini beradi. Masalan, AWOL (Absent without leave) yoki BAT (Battle Area Tactical va Basic Aircraft Trainers) kabi qisqartmalar kontekst bo'lmasa, osonlik bilan noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bu holat tarjimada kontekstning naqadar muhimligini ko'rsatadi va harbiy tilning o'ziga xos nozikliklariga moslashuvchan yondashuvni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, bu

tarjimonlarning strategiyalarni vaziyatga qarab moslashtira olishi harbiy muloqotning ravonligini ta'minlashda muhimligini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillari o'rtasida harbiy terminlarni tarjima qilishda uchraydigan to'siqlarni samarali bartaraf etish uchun bir nechta yondashuvlar taklif etiladi. Agar harbiy termin ikki tilda ham tan olingan bevosita ekvivalentga ega bo'lsa, so'zma-so'z tarjima usuli qo'llanadi. Masalan, Unmanned vehicle termini o'zbek tilida Uchuvchisiz transport vositasi tarzida tarjima qilinadi. Ushbu oddiy yondashuv asl ma'noni saqlagan holda, til o'rtasidagi tushunishni osonlashtiradi. Agar yangi harbiy tushunchalar paydo bo'lsa va ularga to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent mavjud bo'lmasa, kalkalash (loan translation) samarali usul hisoblanadi. Masalan, no-fly zone o'zbek tiliga parvoz taqiqlangan hudud deb tarjima qilinadi. Bu yondashuv zamonaviy terminlarni o'zlashtirishni osonlashtirib, ularning asosiy mazmunini maqsadli til doirasida saqlab qoladi. Agar terminning aniq ekvivalenti mavjud bo'lmasa, tavsifiy tarjima qo'llanadi. Bu usul atamaning mazmunini batafsil tushuntirish orqali aniqlikni ta'minlaydi. Masalan, harbiy anti-tank mine o'zbek tiliga tanklarga qarshi yerga qo'yiladigan portlovchi qurilma tarzida tarjima qilinadi. So'zma-so'z ma'nosi "tanklarga qarshi qurol qurol" bo'lib, ushbu yondashuv qurolning vazifasi va maqsadini ochib berib, o'zbek tilida tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Ayrim maxsus harbiy terminlar, xususan unvonlar yoki aniq texnik atamalar mos ekvivalentga ega bo'lmaganda, transliteratsiya samarali strategiya bo'lishi mumkin. Bu yondashuv terminning asl fonetik shaklini saqlagan holda, uni maqsadli tilning yozuv tizimiga moslashtiradi va inglizcha manbalar bilan tanish bo'lgan mutaxassislar uchun tanib olishni osonlashtiradi. Masalan, Major General unvoni o'zbek tiliga transliteratsiya qilingan holda berilishi mumkin.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillari o'rtasida harbiy terminologiyani shakllantirish va tarjima qilish jarayonida uchraydigan murakkab muammolarni yoritadi. Tarixiy rivoj, so'z yasalishi jarayonlari hamda turli tarjima strategiyalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, harbiy sohada samarali kommunikatsiyani ta'minlash uchun lingvistik va madaniy kontekstlarni chuqur anglash zarur. Kelgusidagi tadqiqotlarda sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik kabi yangi texnologiyalar harbiy terminologiyaning evolyutsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, globallashtirishning turli tillararo harbiy muloqotga ta'siri yanada chuqurroq o'rganilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Bowyer, R. (2004). Campaign. Dictionary of Military Terms. Macmillan, Bloomsbury

2. Нелюбин, Л.Л. (1981) Учебник военного перевода. Английский язык. Общий курс. Москва. Воениздат
3. Ahunbabayeva N.H, Yunusova N. (2022) “Historical development of Uzbek military terminology.” Journal of Pharmaceutical Negative Results
4. Imyaminova Sh, Kazakova L. (2021) “On the military terminology of the Uzbek language.” Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, Professor and researcher, NUUZ.
5. Nosirova M.X (2025) “Harbiy terminologiyaning leksik va semantic xususiyatlari” Qo‘qon davlat universiteti.